

ИДЗИН
КНИГА НА ПРОМЕНИТЕ

《易經》 (XI в. пр. н. е.)

ПРЕВОД И ТЪЛКУВАНИЯ

Книга първа

София, 2025

Преводът е направен по изданието

Li Dingzuo 李鼎祚 (?-?) (дин. Тан, 618–907). *Zhouyi jijie* 周易集解.
Taipei 臺北: Chengwen chubanshe 成文出版社, 1976.

На корицата е използвано изображение
на създателите на човечеството Фуси и Нюа
(рисунка върху платно, намерена в гробница
от династия Тан (618-907), Синдзян).

© Издателство „Изток-Запад“, 2025

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Теодора Петрова Куцарова, превод на български и изследване, 2025

ISBN 978-619-01-1699-8

ИДЗИН

КНИГА НА ПРОМЕНИТЕ

《易經》

(XI в. пр. н. е.)

ПРЕВОД И ТЪЛКУВАНИЯ

Книга първа

Превод от старокитайски език
на оригинала и коментарите

Теодора Куцарова

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Датировка и структура на трактата „Идзин“	7
2. Древни коментари	11
3. Как да си гадаем с „Книга на промените“	17
3.1. Древен метод с 50 стъбла бял равнец (или 50 броя пръчици)	17
3.2. Традиционен метод с 3 монети.....	20
3.3. Да се оставим на случайността	21
4. Съзнание, съдба, достоен човек и среден път	23
5. Ние сме възплъщение на Великата граница, на <i>ин</i> и <i>ян</i>	29
6. Образите <i>сян xiàng</i> 象	33
7. Осемте триграми <i>багуа bāguà</i> 八卦	46
8. Шейсет и четирите хексаграми <i>лиу-шъ-съ гуа liù-shí-sì guà</i> 六十四卦	61
8.1. Наименованията на хексаграмите	69
9. Понятиен апарат на „Книга на промените“	73
10. Важността на трансформационните хексаграми при разчитането на гадаенето	79
11. Езикът на „Промените“	89
11.1. Времето в „Промените“	94
11.2. Лицето на „Промените“	96
11.3. Персонажите на линиите	99
12. Няколко думи за превода	101
Самоподобността на явленията в света	107

КНИГА НА ПРОМЕНИТЕ

Книга първа

Хексаграма 1 乾 (Qián) Циен 1 Небесна твърд	113
Хексаграма 2 坤 (Kūn) Куън 1 Чиста земя	141
Хексаграма 3 屯 (Tún) Туън Покълване	162
Хексаграма 4 蒙 (Méng) Мън Невежество	184
Хексаграма 5 需 (Xū) Сю Изчакване	201
Хексаграма 6 訟 (Sòng) Сун Иск	214
Хексаграма 7 師 (Shī) Шъ Армия	232
Хексаграма 8 比 (Bì) Би 1 Сближаване	248
Хексаграма 9 小畜 (Xiǎo xù) Сяо сю Малко натрупване	263
Хексаграма 10 履 (Lǚ) Лю 1 Пристъпване	278
Хексаграма 11 泰 (Tài) Тай Велика хармония	293
Хексаграма 12 否 (Pǐ) Пи Запушване	312
Хексаграма 13 同人 (Tóng rén) Тун жън Единомишленици	325
Хексаграма 14 大有 (Dà yǒu) Да йоу Големи притежания	337
Хексаграма 15 謙 (Qiān) Циен 2 Скъмност	347

КНИГА НА ПРОМЕНИТЕ „ИДЗИН“

Хексаграма 16 豫 (Yù) Ю Наслада.....	358
Хексаграма 17 隨 (Suí) Суй Следовник.....	370
Хексаграма 18 蠱 (Gǔ) Гу Неуредици	381
Хексаграма 19 臨 (Lín) Лин Управление.....	395
Хексаграма 20 觀 (Guān) Гуан Наблюдение.....	406
Хексаграма 21 噬嗑 (Shì hé) Шъ хъ Сдвкване.....	420
Хексаграма 22 賁 (Bì) Би 2 Разкрсяване	431
Хексаграма 23 剝 (Bō) Бо Остъргване	443
Хексаграма 24 復 (Fù) Фу Възвръщане.....	454
Хексаграма 25 无妄 (Wú wàng) У уан Без безразсъдства.....	467
Хексаграма 26 大畜 (Dà xù) Да сю Голямо натрупване.....	482
Хексаграма 27 頤 (Yí) И I Прехрана.....	499
Хексаграма 28 大過 (Dà guò) Да гуо Голямо надвишаване.....	519
Хексаграма 29 習坎 (Xí kǎn) Си кан Въртоп	535
Хексаграма 30 離 (Lí) Ли Сплотеност.....	554

1. ДАТИРОВКА И СТРУКТУРА НА ТРАКТАТА „ИДЗИН“

„Книга на промените“/„Идзин“ *Yijing* 《易經》 (или „Промените“ „И“ *Yi* 《易》), известна още като „Джоу-и“ *Zhōuyì* 《周易》 (с варианти на превод: „Циклични промени“ или „Промени на династия Джоу“) ¹ традиционно се приписва на Джоу Уън уан *Zhōu Wén wáng* 周文王 (1112–1056 г.пр.н.е.). Въпреки че авторството може да бъде оспорено, без съмнение става дума за изключително древен нумерологичен трактат, обобщаващ космическо познание от зората на човечеството, постигнато посредством вникване в закономерностите на движението на звездите и проекциите на това движение в микроенергийни модели и обратното – изследване на вътрешноорганичните модели и проследяването им в макрокосмоса. В „Трактат за планините и моретата“/„Шанхайдзин“ *Shānhǎijīng* 《山海經》 (V в.пр.н.е.) като прототип на „Книга на промените“ се споменава магичният кръст „Хъту“ *Hétú* 《河圖》 от времето на легендарния Фуси *Fúxī* 伏羲 (2852–2738 г.пр.н.е.), след което се споменават двете ѝ по-ранни версии, а именно: през дин. Ся *Xià* 夏 (2070–1600 г.пр.н.е.) това е трактатът „Планински вериги“/„Лиеншан“ *Liánshān* 《連山》 на рода със същото име – Лиеншан *Liánshān* 連山 или Лиешан *Lièshān* 烈山/列山 на Свещения земеделец *Shén Nóng* 神農; през дин. Шан *Shāng* 商 (1600–1046 г.пр.н.е.) трактатът се нарича „Завръщане в съкровищницата“/„Костенуркова съкровищница“/„Гуейдзан“ *Guīzàng* 《歸藏》 / 《龜藏》 на рода със същото име – Гуейдзан *Guīzàng* 歸藏/龜藏, и така до достигналия до нас вариант от дин. Западна Джоу *Xī Zhōu* 西周 (1046–771 г.пр.н.е.) – „Джоу-и“ ². Оттук тръгва терминът „трите „Промени“ *sān Yì* 三易, който според някои е версии на един и същ трактат с различна подредба на хексаграмите, а именно: „Планински вериги“ започва със сегашната № 52 Планина/Потискане (Гън) *ǐ* 艮, „Завръщане в съкровищницата“ – с № 2 Чистата земя/Земя (Куън) *kūn* 坤, докато в „Джоу-и“ първа е Небесната твърд/Небе (*Циен* 乾) (*Liu* 1988: 3), според

¹ „Джоу-и“ най-рано се споменава в „Двадесет и втора година от управлението на Джуан гун [672 г.пр.н.е.]“, „Дзуоджуан“. Още от древността се спори какво е значението на йероглифа *джоу* 周 тук: 1) топоним – местообитанието на джоуците (Джоуските равнини *Zhōuyuán* 周原); 2) дин. Джоу – времето, когато е написан трактатът, или 3) 'цикличен'/'повсеместен'/'вездесъщ', както се тълкува в „Коментар към добавения текст“ („Многократно разместване, динамична промяна без задържане на едно място, цикличен поток на линии в шестте позиции“ 變動不居, 周流六虛). И трите тълкувания са допустими (《經典釋文》 [583 г.]: “周, 代名也, 周至也, 遍也, 備也, 今名書義取周普”) (*Lu Deming*).

² 《山海經》: “伏羲氏得河圖, 夏后因之曰連山; 黃帝氏得河圖, 商人因之曰歸藏, 列山氏得河圖, 周人因之曰周易。” (*Shanghaijing*).

други става дума за три самостоятелни системи за гадаене, използвани през трите най-ранни династии.

По синтаксис и лексика „Книга на промените“ е съпоставима с гадателските надписи дзягу-уън jiǎgǔwén 甲骨文 (XIV–XI в.пр.н.е.), с надписите върху бронзови съдове дзин-уън jīnwén 金文/мин-уън míngwén 銘文 от дин. Шан и дин. Западна Джоу и с езика на „Книга на песните“ *Shījīng* (XI–VIII в.пр.н.е.), което, от една страна, доказва колко древна е, от друга, я разграничава от по-късните конфуциански морални ценности, през призмата на които е пречупена в коментаторската традиция. Друго доказателство за датировката ѝ намираме в „Ръкопис върху коприна на „Джоу-и“ *Bóshū Zhōuyì* 《帛書周易》, открит през 1973 г. сред погребалния инвентар на ханска гробница (година на запечатване – 168 г.пр.н.е.) в Мауандуей Mǎwángduī 馬王堆, гр. Чанша Chángshā 長沙, пров. Хунан Húnán 湖南, и публикуван през 1984 г., където имената на хексаграмите и текстът, до голяма степен съвпадащ с разпространената версия, са записани преобладаващо на фонетичен (омофонен) принцип, при това с „голите“ архетипеми – скелето на идеографската писменост (както е в дзягу-уън – без уточняване на когнатните разклонения), което е сигурен индикатор, че ръкописът е предцински 先秦 Xiān-Qín (V–III в.пр.н.е.) и е най-ранната версия на „Джоу-и“, с която разполагаме. Реконструкцията на архаичното и на древното четене на трактата, което правим³, издава кохерентност на римите и в двата варианта на прочит. Дори отсъствието на рими в някои от архаичните произношения само потвърждава, че както останалата древнокитайска класика, и „Книга на промените“ не е дело на един човек, нито дори на едно поколение, а е била подложена на продължителна редакция, шлифоване, допълване и осъвременяване чак до дин. Западна Хан (III в.пр.н.е.).

Видимата тъкан на текста на „Промените“ включва:

1. Хексаграми (на китайски език наричани „образи“ *гуа-сян* guàxiàng 卦象, „знаци“ *гуа-фу* guàfú 卦符 или „схеми“ *гуахуа* guàhuà 卦畫) – това са 64-те възможни варианта на комбиниране на 8-те триграми ($8 \times 8 = 64$), безспорно най-древният пласт с корени през неолита. Хексаграмите са изградени от две триграми една над друга, а последните са съставени от два вида линии: непрекъснатата „—“, наричана „деветка“ (*джиу* jiǔ 九) или янска/мъжка, съответстваща на нечетните числа, по-конкретно на числата 9 и 7, и прекъснатата „— —“, наричана

³ За архаичното четене използваме реконструкцията на Уан Ли Wáng Lì 王力 (1922–1996) (по <https://www.zdic.net/>) [отбелязваме го със звездичка *], древното четене е въз основа на „Ръководство по древно четене на китайските йероглифи“ (Guo 1986) и го даваме в квадратни скоби.

„шестица“ (лиу liù 六) или инска/женска, съответстваща на четните числа, по-конкретно на числата 6 и 8. В бинарен код непрекъснатата линия е 1, прекъснатата е 0.⁴

2. *Наименование* на хексаграмата (гуа-мин guàmíng 卦名) – до два писмени знака (идеограми), обобщаващи действието на архетипа, обособен от бинарния код (01). Ако е един йероглиф, то той най-често е съставен от модули, еднозначни с лексикалния фонд, поддържан от участващите триграми.
3. *Отсъждане* (туан tuàn 彖 или гуа-цъ guàcí 卦辭) е текст, обясняващ цялостната ситуация на хексаграмата. В диахронен план алтернативни термини за „отсъждането“ са: сун sòng 頌 ‘химн’; ‘хвалебствие’; ‘прочит’ и гу гù 故 ‘пояснение’; ‘ситуация’; ‘причина’ (Zhouli).
4. *Изложение за линиите* (яо-цъ yáocí 爻辭) са пояснения за всяка от шестте линии на хексаграмата, винаги четени от долу нагоре. Те най-често са организирани около един образ или са свързани по някакъв начин в сюжет, защото представляват стъпките, които извървяваме през въпросния цикъл. Линиите имат определен начин на назоваване, а именно: от долу нагоре първата се нарича *Начална* (чу chū 初), като веднага се уточнява и видът ѝ (напр. Начална *деветка* [превеждаме Начална *мъжка* (линия)] или Начална *шестица* [Начална *женска* (линия)]). При втора до пета позиция на първо място се изнася видът линия, след което се отразява последователността (напр. *Деветка* втора [*Мъжка* втора], *Шестица* трета [*Женска* трета], *Деветка* пета [*Мъжка* пета] и т.н.). Шестата позиция се обозначава като *Най-горна* (шан shàng 上), след което се указва видът линия, която я заема (напр. Най-горна *деветка* [Най-горна *мъжка*] или Най-горна *шестица* [Най-горна *женска*]).

Наименованието, Отсъждането и Изложението за линиите са вторият най-древен пласт на трактата. Използваният език не само е лапидарен (това е характеристика на самия старокитайски), но е и изцяло математизиран. Причината за това е, че дума по дума (под което трябва да разбираме „образ по образ“) е извлечен от бинарните комбинации и фиксирания лексикон на триграмите, дори синтактичната подредба се определя от спонтанното извиране на бинарния код и пространственото му разположение. Математически

⁴ Превеждаме ‘деветката’ дзиу 九 „мъжка линия“, а шестицата лиу 六 – „женска линия“, защото така сексологията на нечетните и четните числа става по-осезаема, а според нумерологичните разбирания те си взаимодействат като мъж и жена (или началник и подчинен, което автоматично сменя пола на подчинения).

формули на разчитане на резонанса между вълните *ин* и *ян* извежда стереотипни фрази и ги подрежда посредством синтаксиса ‘*горе–долу*’ (горна и долна триграма) и ‘*отивам–идвам*’ (движението от долу нагоре и обратното вътре в хексаграмата). Въз основа на това се преценява дали поличбата е за щастие и благоденствие (*джи jí 吉*) или за злощастие и несгода (*сюн xiōng 凶*) и т.н., като към така структурираната мисъл са вплетени смайващи по яркост образи не само за да контрират сухотата, но и за да ни припомнят, че математика и пророчество винаги са вървели ръка за ръка (повече за това явление вж. раздел. 10. „Езикът на „Промените“).

Диаграмата „Хъту“ включва числата от 1 до 10 и на принципа на взаимното застъпване и преливане на *ин* и *ян* се съчетава с диаграмата „Луошу“ („Писание от реката Луо“/, „Писание за енергийните меридиани“ *Luòshū 洛書*), групираща числата 1 до 9. Този принцип важи и за структурата на самата „Книга на промените“, съставена от „Книга първа“/, „Шандзин“ *Shàngjīng 上經* с 30 хексаграми (изградени на основата на триграмите Небе *Циен 乾*, Земя *Куън 坤*, Водна яма *Кан 坎* и Огън *Ли 離*) и „Книга втора“/, „Сядзин“ *Xiàjīng 下經* с 34 хексаграми (изградени на основата на триграмите Планина *Гън 艮*, Мълния *Джън 震*, Езеро *Дуей 兌* и Вятър *Сюън 巽*)⁵. Като изключим обаче тези, които след ротация на 180° се уеднаквяват помежду си, се оказва, че и двете части съдържат по 18 хексаграми (само 36 са възможните комбинации на бинарния код). Непълната симетрия на нашия свят се дължи на отвореността на системата *ин-ян* („Небето има отвореност на северо-запад. [...] Земята има отвореност на югоизток“ („Великото едно поражда водата“ *Tàiyī shēng shuǐ 太一生水*, IV в.пр.н.е.)⁶ и именно това разчупване на абсолютната симетрия осигурява безкрайно разнообразие от форми и съществувания (Ball 2016). Тридесетте хексаграми в „Книга първа“ са архетипни ситуации, засягащи макрокосмоса (по индукция и микрокосмоса), докато 34-те хексаграми в „Книга втора“ са предимно с човешка насоченост.

⁵ В предцинския период „Книга на промените“ се е делила на „Първа част“/, „Шанпиен“ *Shàngpiān 上篇* и „Втора част“/, „Сяпиен“ *Xiàpiān 下篇*, както е в „Коментар към добавения текст“: „В двете части на „Промените“ числовата стойност на всички линии (*яо*) е 11 520, което всъщност е числото на десетте хиляди неща“ 二篇之策，萬有一千五百二十，當萬物之數也. Смяната на ‘част’ (*пиен*) с ‘книга’ (*дзин*) е настъпила около II–I в.пр.н.е., а когато в „Записки относно изкуствата и словесността“, „История на династия Хан“ *Yìwénzhì, Hànsū 漢書·藝文志* [82 г.], се говори за „12-те части на „Джоу-и“《周易》十二篇 (*Hanshu*), трябва да разбираме „Първа част“, „Втора част“ и коментарите „Десетте крила“ (Liu 1988).

⁶ (Куцарова 2021).

2. ДРЕВНИ КОМЕНТАРИ

През вековете към текстовата тъкан на „Книга на промените“ се е натрупало огромно количество коментари (може да се каже, че всеки уважаващ себе си интелектуалец е вземал отношение към трактата – традиция, продължаваща и до днес), но най-древните от тях са известни като „Десетте крила“⁷ („Шъ-и“) *Shíyì* 《十翼》 (или „Големи коментари към „Джоу-и“ *Zhōuyì dàzhuàn* 《周易大傳》, съкратено „Коментари към „Промените“ *Yìzhuàn* 《易傳》), и включват:

1. „Коментар към Отсъждането“ („Туанджуан“) *Tuànzhuàn* 《彖傳》 (в 2 части), който подлага на екзегеза подбрани фрази или изречения от оригинала, пречупвайки ги през призмата на учението за *ин* и *ян* и петте фази *yīn-yáng wǔxíng xuéshuō* 陰陽五行學說, конфуцианската философия и етика и други постулати, вписващи се в по-късното учение за образите и числата *сяншю джъ сюе xiàngshù zhī xué* 象數之學^{8,9}.
2. „Коментар към „Изложението за образите“ („Сянджуан“) *Xiàngzhuàn* 《象傳》 (в 2 части), който първо тълкува „Отсъждането“ на хексаграмата от гледна точка на участващите триграми и това как разположението им рефлектира върху поведението и действията на достойния човек *джюъндзъ jūnzǐ* 君子¹⁰ (нарича се още „Коментар към големия образ“ („Дасянджуан“) *Dàxiàngzhuàn* 《大象傳》), а после разнищава абстрактните значения на отделните ли-

⁷ Под „крило“ *и* 翼 [ǎi] тук се разбира „помощно средство“ *дзу* 助 [dǒu] – разяснение, които ще ни позволят да „полетим“ свободно сред потоците бинарен код. Според някои „Десетте крила“ са съгласувани с десетте параграфа на „Коментар към добавения текст“, излагащи: 1) общите положения; 2) термините; 3) смисъла; 4) приложението; 5) Дао; 6) числата; 7) текста; 8) човешкия дух; 9) трансформацията и 10) конкретни примери, което също отговаря на широкоразпространения по онова време нумерологичен начин на мислене.

⁸ Според дефиницията на Кобзев китайската нумерология е формализирана теоретична система, чиито елементи са математически или математикоподобни обекти, а именно числови комплекси и геометрични структури, свързани помежду си символно, асоциативно, естетически, мнемонично, сугестивно и пр. (Кобзев 1993). Еквивалент на китайската нумерология в Европа е питагоро-платоническата аритмология, за която категориите образ/символ и число са също от толкова фундаментално значение (пак там). Марсел Гарне също разглежда китайската нумерология като методология на корелативното мислене (Granet 2022).

⁹ За систематична разработка по китайска нумерология вж. Николова 2022.

¹⁰ Конфуцианският термин *джюъндзъ* 君子 [kǐwəntsǐə] означава добродетелен и морално извисен човек, който може да служи за пример на всички останали.

нии (общо 384; $64 \times 6 = 384$) на основата на резонанса и интерференциите на 6 и 9 (тази част се нарича още „Коментар към малките образи“ („Сяоянджуан“) *Xiǎoxiàngzhuàn* 《小象傳》).

Тези два коментара са предцински, продукт на конфуцианската школа на Дзъсър Zǐsī 子思 (483–402 г.пр.н.е.) и Мъндзър Mèngzǐ 孟子 (372–289 г.пр.н.е.) (Liu 1988: 27–37), като от Джън Сюен Zhèng Xuán 鄭玄 (127–200), нумеролог от дин. Източна Хан Dōng Hàn 東漢 (25–220), започва традицията „за по-голяма яснота“ те да са неотделима част от „Книга на промените“. Коментаторът Уан Би Wáng Bì 王弼 (226–249) на свой ред ги нарязва на парчета, които да текат редом с оригинала, отделени само с фразите: „В „Коментар към Отсъждането“ се казва: ...“ (*туан юе tuàn yuē* 象曰) и „В „Коментар към образите“ се казва: ...“ (*сян юе xiàng yuē* 象曰). Останалите коментари от „Десетте крила“ са добавени през III в.пр.н.е. след обединяването на Средното царство Джунгуо Zhōngguó 中国 (Китай) от дин. Цин Qín (221–207 г.пр.н.е.)¹¹:

3. „Коментар към добавения текст“ („Сицъджуан“) *Xícízhuan* 《繫辭傳》 (в 2 части) е фундаментален текст, който ни въвежда в материята на „Промените“ и ни разкрива невидимите ходове в процеса на предсказанието:

В „Промените“ мъдрецът е заложил четири метода: по отношение на езика да е майстор на текста; по отношение на динамиката да е майстор на проследяването на измененията; по отношение на създаването на модели да е майстор на образите; по отношение на гадаенето да е майстор на прогнозирането. Така, когато на възвишения човек му предстои да предприеме нещо или да се отпрати на път, той се допитва до „Промените“, използвайки думи; „Промените“ получават неговото запитване и му откликват като ехо. Независимо дали става дума за нещо далечно или близко, тайнствено или заплетено, допитващият се ще разбере какво предстои да се случи. Ако „Промените“ не бяха най-фундаменталното нещо

¹¹ Традиционно те се приписват на Конфуций (551–479 г.пр.н.е.). Дори през дин. Тан продължава да се утвърждава: „Когато Уън уан бил хвърлен в затвора „Йоули“, той написва текста към хексаграмите, [синът му] Джоу гун написва текста към линиите, а Конфуций съчинява „Коментар към Отсъждането“, „Коментар към Изложението за линиите“, „Извайване с думи“, „Коментар към добавения текст“, „Обяснения за триграмите и хексаграмите“, „Последователност на хексаграмите“ и „Смесени хексаграми“, наричайки ги „Десетте крила“ 《經典釋文》: “文王拘於羑里作卦辭, 周公作爻辭, 孔子作彖辭、象辭、文言、繫辭、說卦、序卦、雜卦, 謂之十翼” (Lu 2011).

в Поднебесната, кое друго би постигнало подобно нещо? На три и на пет настъпва промяната [трета линия е преход между долна и горна триграма; пета линия е абсолютният център, след който цикълът на хексаграмата се изчерпва]; чрез преплитане на нишките по хоризонтала и вертикала изникват числата и преминавайки през изменения, оформят шарките (уън) в Поднебесната. Веднъж достигнати, числата определят образите в Поднебесната. Ако „Промените“ не бяха в състояние да уловят промяната в света с такава висша точност, кое друго би постигнало подобно нещо? „Промените“ не притежават мисъл (съ), в състояние на недействие (у-уей) са, бездвижни и безметежни, но когато ги активираш, проникват в абсолютно всичко в света. Ако „Промените“ не са най-божественото нещо в Поднебесната, кое друго би могло да постигне подобно нещо? Посредством „Промените“ мъдрецът е изчерпал бездънното, проучил е нематериалния източник (дзи) на нещата. Само защото е изчерпал бездънното, „Промените“ могат да проникнат във въжделенията на всяко нещо в Поднебесната. Само защото е проучил микроскопичния нематериален източник, „Промените“ могат да осъществят устрема на всяко нещо. Само защото са божествени, „Промените“ могат, без да бързат, да протекат с огромна скорост; без да се придвижват, да достигат целта.

4. „Извайване с думи“ („Уън-йенджуан“) *Wényánzhuàn* 《文言傳》 засяга само първите 2 хексаграми – Небесна твърд (Циен) 乾 и Чиста земя (Куън) 坤. Тук се дефинират и 4-те фундаментални параметри на началото на вселената и на всяко отделно нещо на ниво микрокосмос: ‘изначалност’ юен 元, ‘всепостигане’ хън 亨, ‘хармонизиране’ ли 利 и ‘непогрешимост’ джън 貞¹²:

¹² В коментарите четирите параметри са съгласувани с „четирите сезона“ съдзи sìjì 四季 и с конфуцианските „четири потенци/добродетели“ съдъ sìdé 四德. Освен в „Осъждането“ на първата хексаграма Небесна твърд (Циен) те се срещат в пълен вид в още 5 хексаграми: № 3 Покълване, № 17 Следовник, № 19 Управление, № 25 Без безразсъдства и № 49 Коренна промяна, където обаче се тълкуват като синтактично свързани двойки – „върховно всепостигане; приляга ти да си непогрешим“ юен хън ли джън 元亨利貞 [Не сме уверени, че подобно разграничаване е достатъчно обосновано (вж. раздел 10. „Езикът на „Промените“, „протезни“ синтактични връзки), но следваме традицията.] Без първия параметър те се срещат при три хексаграми: № 31 Разчувстване, № 58 Радост и № 62 Малкото надвишаване („всепостигане; приляга ти да си непогрешим“ хън ли джън 亨利貞), а в № 30

Изначалността [на Небесната твърд] е най-висшата от всички добрини; всепостигането е сборът от всички прелести; хармонизирането е разпределяне според полагаемостта; непогрешимостта е стълбът на всяко начинание. Сборът от прелести е да си в унисон с ритуалите. Да носиш облага на останалите е хармонията в разпределянето на полагаемостта. Непоколебимото придържане към праволинейността осигурява завършването на делото на живота. [...] Чистата земя (Куън) е най-мекото, но задвижи ли се, става твърда. В абсолютен покой е, а добродетелта ѝ се шири във всички посоки. Тя винаги следва водача си. Това е изконното ѝ състояние на мекота и следване. Поема в себе си десетте хиляди неща и трансформирайки ги, излъчва безмерно сияние.

5. „Обяснения на триграмите и хексаграмите“ („Шуогуаджуан“) *Shuōguàzhuan* 《說卦傳》 засяга много абстрактни въпроси като посоката на времето: „Да искаш да извлечеш числата (шу) на миналото е естественият поток на времето (шуън) [от горе надолу], да искаш да знаеш бъдещето е посока, обратна на естествения поток на времето (ни) [от долу нагоре], така „Промените“ са посветени на извличане на числата на бъдещето (нишу).“ Дават се детайли и за класификационната самоподобност на 8-те триграми.

В далечното минало, когато мъдрецът написал „Промените“, той следвал принципа на съгласуване на естеството на всяко нещо с небесната воля, така определил небесния път (тиен джъ дао) да

Сплотеност са с различна последователност („приляга ти да си непогрешим, всепостигане“ *ли джън хън* 利貞亨). Само като „приляга ти да си непогрешим“ *ли джън* 利貞 параметрите са включени в 10 хексаграми (№ 26, № 33, № 34, № 36, № 41, № 50, № 53, № 59, № 61 и № 63). Коментарът на Бу Дзъся Вү Зіхіа 卜子夏 (507–400 г.пр.н.е.) ги определя така: „Юен е началото; хън е просперитетът; *ли* е хармонията; *джън* е праведността“ 《子夏易傳》: “元, 始也; 亨, 通也; 利, 和也; 貞, 正也。” (Bu 2018). В качеството си на идеограми ‘изначалността’ *юен* 元 [ŋiwan] (𠄎, 𠄎) е „човешка глава/съзнание, достигнало небесната сфера/Великата граница“; ‘всепостигането’ *хън* 亨 [xɛaŋ] (𠄎, 𠄎) е „висока постройка на храм, в който се поднасят дарове на божествата“; ‘хармонизирането’ *ли* 利 [liēt] (𠄎, 𠄎) е „рала, с които със съвместни усилия успешно се обработва земята“, а ‘непогрешимостта’ *джън* 貞 [tʰeŋ] (𠄎, 貞) е „провеждане на гадаене до ритуалните бронзови триножници“. ‘Непогрешимостта’ е в параномастична връзка с *джън* 正 [tʰeŋ] ‘правилен’/‘справедлив’ и е най-често отправият съвет, независимо дали ситуацията е изгодна, или трудна – „Бъди непогрешим!“, т.е. следвай златната среда и правилното; не залитай в крайности и не допускай пристрастия.

бъде ин и ян, земния път (ди джъ дао) да бъде мекото (жоу) и твърдото (ган), а човешкия път (жън джъ дао) да бъде човеколюбие (жън) и праведността (и). Обхващайки трите материала (санцай) [Небе, Човек, Земя в триграмите], той ги удвоил, така в „Промените“ шест черти образуват една хексаграма. Разграничил [кои от тези позиции] са ински [2-ра, 4-та и 6-а], кои – янски [1-ва, 3-та и 5-а], като редувал в тях ту меки, ту твърди линии, така в „Промените“ се открили закономерностите (джан) на шестте позиции (лиу-уей).

6. „Последователност на хексаграмите“ („Сюгуаджуан“) *Xùgùàzhūàn* 《序卦傳》 на основата на етимологични и паронимични разсъждения разкрива причинно-следствената връзка в последно установилата се подредба на бинарния код:

Появят ли се Небето и Земята, появяват се десетте хиляди неща. Появят ли се десетте хиляди неща, появяват се мъжът и жената. Появят ли се мъжът и жената, появяват се съпругът и съпругата. Появят ли се съпругът и съпругата, появяват се бащата и синът. Появят ли се бащата и синът, появяват се владетелят и подчиненият. Появят ли се владетелят и подчиненият, появява се йерархията. Появи ли се йерархията, издига се ритуалът и праведността. Пътят на съпруга и съпругата трябва да е дълготраен, затова нататък поема хексаграмата Вековечност (Хън). Вековечността е дълготрайност и нетленност (дзиу). Но нещата не могат вечно да се задържат на едно място, затова нататък поема хексаграмата Оттегляне (Дуън). Оттеглянето е отдръпване (туей). Човек не може винаги да е отстъпчив и да се оттегля (дуън), затова нататък поема хексаграмата Голяма сила (Да джуан). Нещата няма как вечно да са в разцвета на силите си (джуан), затова нататък поема хексаграмата Издигане (Дзин). Издигането (дзин) е напредване (дзин). След подеи и издигане човек трудно избягва нараняване (шан), затова нататък поема хексаграмата Скриване на светлината (Мин и). Скриването [потушаването] (и) е нараняване (шан). Ако е бил наранен от външния свят, човек се връща у дома (дзя), затова нататък поема хексаграмата Семейство (Дзя жън).

7. В коментара „Смесени хексаграми“ („Дзагуаджуан“) *Zágùàzhūàn* 《雜卦傳》 се доуточнява естеството на всяка от хексаграмите, като те са прегрупирани според противоположност или еднотипност, напр.:

Сдъбкването (Шъ хъ) [№ 21] е хранене (ишъ). Разкрсяването (Би) [№ 22] е да няма [излишна] украса (у съ). Радостта (Дуей) [№ 58] е нещо, което се изписва външно (сиен), а Следващ посоката на вятъра (Сюън) [№ 57] е нещо, което се притаява вътре (фу). Следовниците (Суей) [№ 17] е да нямаш предразсъдъци (у гу). Неуредиците (Гу) [№ 18] е да оправиш (чъ) всичко неуредено. Остъргването (Бо) [№ 23] е износване и изгниване (лан). Възвръщането (Фу) [№ 24] е връщане и възстановяване (фан). Издигането (Дзин) [№ 35] е дневната светлина (джоу). Скриването на светлината (Мин и) [№ 36] е залезът на слънцето (джу). Кладенецът (Дзин) [№ 48] е отворен път (тун), а Безизходицата (Куън) [№ 47] е натъкване на пречка (сян ю). Разчувстването (Сиен) е мълниеносната скорост (су) [на откликването]. Вековечността (Хън) е дълготрайност (дзиу). Разпиляването (Хуан) е разпръскване и раздяла (ли). Ограниченията (Дзие) означават да се самовъзпреи (джъ). Отпускането (Сие) е разхлабване и забавяне (хуан). Премеждията (Дзиен) са трудности и беди (нан). Разединението (Куей) е да гледаш на нещо като на външно (уай), а Семейството (Дзя жън) е да гледаш на нещо като на вътрешно (ней).

Интересен е фактът, че в древните произведения нерядко се цитират коментари към „Книга на промените“, които не могат да бъдат открити в „Десетте крила“ (Liu 1988: 11–13). Това ни навежда на мисълта, че сред тогавашното общество са циркулирали разнообразни тълкувания, вероятно тръгващи от различни гадатели, но както с останалата класика, са били съхранени само онези с индоктриниращи конфуциански тоналности.

3. КАК ДА СИ ГАДАЕМ С „КНИГА НА ПРОМЕНИТЕ“

В „Записки относно ритуалите“ се казва: „Костенурковият метод на гадаене е чрез пукнатини (*бу*), а сметачният – с дивинационни пръчици (*шъ*)“ 龜爲卜策爲筮 (*Liji*). Предполага се, че са съществували различни начини за достигане до актуалната (отговарящата на зададения от нас въпрос) хексаграма, като най-ранният е описан в „Коментар към добавения текст“. При него се използват 50 стъбла от бял равнец. Боровенето с тези пръчици е сложно, което позволява изключително прецизно извличане на „числата на съдбата“, затова е препоръчителният метод. А когато се отработи добре, отнема само петнайсетина минути. Ще го поясним по-долу.

3.1. Древен метод с 50 стъбла бял равнец (или 50 броя пръчици)

За гадателската процедура тук се използват 50 стъбла бял равнец (или пак толкова на брой пръчици, изработени от друг материал). 50 е т.нар. число на безкрайната еволюция¹³. Гадателят (или човекът, който се обръща към „Книга на промените“ в търсене на отговор) борава с тях по начин, симулиращ онтогенезиса: „Дао поражда едно, едно поражда две, две поражда три, три поражда десетте хиляди неща. Всяко от десетте хиляди неща е обгърнато от [букв. ‘носи на гръб’] *ин*, обгръща [букв. ‘държи в прегръдките си’] *ян*“ 道生一，一生二，二生三，三生萬物。萬物負陰而抱陽 (ч. 42, „Даодъдзин“). Ако Дао е отвъд понятийността, едно е числото на Великата граница. Две е дуалността Небе–Земя (два инструмента *лян-и* liǎngyí 兩儀/*ин* и *ян*). Три е сливането на две обратно в едно и пораждането на новото трето – взелият поравно от Небето и Земята човек (трите материала *санцай* sāncái 三材 – Небе, Земя и Човек; като под „човек“ се разбира съзнанието на цялата ниша от живи същества). Три на свой ред пораждат „десетте хиляди неща“, т.е. безкрайното многообразие на отделни неповторими същества/същности. А това, че всяко от тях е „обгърнато от *ин* и обгръща *ян*“, илюстрира повсеместното квантово впитане на противоположностите. Гадателската процедура установява контакт с нулата (безкрайността/резервоара от информация) чрез единицата (недуална ос/Велика граница) → биполярността (2), през 3 и 4, като посредством алгебрични пермутации (добре прикрити под ритуалистични действия с ръцете) се екстраполират числата 6, 7, 8 или 9 (със съответствия:

¹³ Има различни теории как се стига до числото 50. Ще споменем следните: 1) 10 небесни ствола + 12 земни клони + 28 съзвездия = 50; 2) Великата граница (1) + двата инструмента *ин* и *ян* (2) + слънцето и луната (2) + четирите сезона (4) + петте фази (5) + 12 месеца + 24 соларни периода = 50; 3) Изначалният (небесният) образ (1) + пролет и есен (2) + трите древни календара (3) + четирите сезона (4) = 10, умножено по 5 (недуалното число на центъра/петте корпуса *у-ти* wǔtǐ 五體) = 50 и др.

старо *ин*, младо *ян*, младо *ин* и старо *ян*). Получените числа, в зависимост от това дали са нечетни или четни, се отразяват съответно с непрекъснатата/мъжка линия [1] или прекъснатата/женска линия [0], като 6-те линии на хексаграмата задължително се строят от долу нагоре (тъй като от земята се свързваме с небесната сфера). Получената хексаграма се нарича настояща *бънгуа* *běngguà* 本卦 и показва валидното за нас състояние в момента. В случай че сред числата има 6 или 9 (т.нар. врата на промяната – числата, най-чувствителни към флукуациите в психо-физичния флуид ци), става прена-сочване към втора хексаграма, наричана трансформационна *джъгуа* *zhīguà* 之卦/биенгуа *biànguà* 變卦, която показва тенденциите за развитие на ситуацията. За целта е достатъчно редом с настоящата да се начертае втора хексаграма, в която позициите с 6 и/или 9 да се подменят с противоположни линии. През цялото време гадаещият трябва да бъде съсредоточен върху въпроса, който поставя, а отношението му трябва да е чистосърдечно и почитателно. Не е желателно изпускане на пръчици на земята или други непредвидени действия (включително прекъсване на гадаенето), защото те ще трябва да бъдат разчетени като знак, част от отговора. Конкретните стъпки са следните¹⁴:

1. От 50-те пръчици, държани вертикално с двете длани (така в китайската култура се изразява уважителност), се изважда 1 и се оставя настрана върху масата. Тя символизира Великата граница, това, което не се променя, *бу и буй* *yì* 不易.¹⁵
2. 49-те оставащи пръчици (пак държани вертикално) произволно се разделят на две (както на случаен принцип се цепи тесте карти) – това са т.нар. два инструмента – Небе–Земя/*ин*–*ян*. Двете множества пръчици се поставят върху масата пред гадаещия.
3. Лявото множество се приема за Небе, дясното – за Земя (по принцип може и обратното). От дясното се взема 1 пръчица, представляваща човека (въпреки че човекът има поравно от Небето и Земята, той все пак е земно създание), и се защипва в трапчинката между кутрето и безименния пръст на лявата ръка, като така се стига до числото 3 (2-те множества + 1 пръчица), т.нар. три материала (Небе, Земя и Човек).

¹⁴ За по-голяма яснота може да се изгледа видеото с примерна гадателска процедура, проведена от тайванския синолог и експерт по „Идзин“ – Дзън Шъцян *Zēng Shìqiáng* 曾仕強 (1934–2018): <https://www.youtube.com/watch?v=R7SCFbdpePc> (от 4,41-вата минута нататък).

¹⁵ $50-1=49$ е „проверката на нечетността“ в математика. До числото 49 се стига и като от 55 (сбора на небесните и земните числа) се извади числото 6 – броят на линии в хексаграмата.

4. Останалите пръчици в дясното множество (както си лежат на масата) започват да се делят на групи по четири, действие, което олицетворява четирите образа или за по-ясно – четирите сезона *съиш* sishí 四時 – пролет, лято, есен, зима, докато не се стигне до остатък от 1, 2, 3 или 4 пръчици, който се защипва в следващата трапчинка – тази между безименния и средния пръст на лявата ръка.
5. Същото се прави с лявото множество, като остатъкът от 1, 2, 3 или 4 пръчици се защипва в трапчинката между средния пръст и показалеца на лявата ръка (така всички трапчинки между пръстите вече държат пръчици, тъй като според китайското разбиране палецът не е пръст).
6. Защипаните между пръстите на лявата ръка пръчици се преброяват с цел математическа проверка на правилността на манипулациите дотук. Ако техният брой е 5 или 9, допусната грешка няма. Те се събират заедно и се поставят на известно разстояние до отделената настрана „Велика граница“.
7. Разделените на групи по четири пръчици от лявото и дясното множество отново се събират в двете ръце и процесът се повтаря през стъпки 2. до 6. Общият брой пръчици, защипани между пръстите на лявата ръка на втория кръг, е 4 или 8, като те също се слагат при другите заделени настрана (без да се смесват с тях).
8. Разделените на групи по четири пръчици от дясното и лявото множество пак се събират в двете ръце, отново произволно се делят на две и процесът се повтаря още веднъж през стъпки 3. до 6. Общият брой пръчици между пръстите на лявата ръка при третия кръг е 4 или 8. Те също се поставят при другите заделени. Така освен Великата граница там има още 3 множества.
9. Накрая от дясно наляво се преброява общият брой купчинки по четири пръчици от двете множества на масата. Възможният им брой е 6, 7, 8 или 9. Това е нашата първа (най-долна) линия *яо* на хексаграмата. Ако получим 6, нарича се „старо *ин*“ – чертаем прекъснатата линия; ако е 7, нарича се „младо *ян*“ – чертаем непрекъснатата линия; ако е 8, нарича се „младо *ин*“ – чертаем прекъсната линия; ако е 9, нарича се „старо *ян*“ – чертаем непрекъснатата линия.
10. За да се получат всичките шест линии, целият процес се повтаря отначало с 49-те пръчици още 5 пъти през стъпки 2. до 9. (Великата граница вече е отделена и не се пипа.) Ако някъде са се паднали 6 и/или 9 – числата на промяната – до първата хексаграма трябва да построим втора, като ги

подменим с противоположния вид линия (6 преминава в 7, т.е. става непрекъснатата линия, 9 преминава в 8, т.е. става прекъснатата линия).

Най-често се екстраполира числото 8, най-рядко – числото 6. Последователността на получените числа се предопределя от психосоматичната ни енергия ци, тъй като всичко, до което се докосваме, бива проникнато от нея (ако сеансът се провежда от гадател или се гадае за трето лице, влиянието се случва от разстояние). След като получим всички 6 линии, трябва да определим кои са двете триграми (долните 3 линии – долна триграма, горните 3 линии – горна). Двете триграми заедно се наричат „голям образ“ *da xian dà xiàng* 大象 и можем да опитаме да го видим като природна картина, напр. долу *Водна яма* (Вода), горе *Планина* – под планината има извор (№ 4); долу *Небе*, горе *Водна яма* (Вода) – в небето има дъждовни облаци (№ 5) и т.н. За да определим коя е хексаграмата, следва да използваме „Таблица за съчетаването на триграмите в хексаграми“ в края на раздела. В „Отсъждането“ и „Изложението за линиите“ на получената хексаграма/хексаграми се съдържа архетипен отговор на въпроса, който сме задали, и най-добре е да го тълкуваме, разчитайки на интуицията си.

3.2. Традиционен метод с 3 монети

По-бърз и лесен начин за извличане на хексаграма се е появил два века по-късно, като при него се използват 3 монети. Понякога, за да се уважи приемствеността на двата метода, разбъркването на монетите става не в шепи, а в специално направена от бронз, нефрит или друг материал куха коруба на костенурка (вж. фиг. 1).

Фигура 1

Старите китайски монети са кръгли с квадратна дупка по средата и символизират единството Небе (кръг) и Земя (квадрат). Едната им страна се нарича *дзъ* 字 ‘йероглиф’, защото е надписана, другата страна се нарича *ман* 鰲 ‘лопатка’. След разбъркване между дланите (или в празната коруба на костенурка) монетите се хвърлят общо 6 пъти¹⁶, като всяко хвърляне извлича

¹⁶ Математически погледнато, резултатът от трикратно хвърляне на 1 монета и на 3 монети едновременно е един и същ. Също така не е от значение дали хвърляме трите едновременно или една по една.

по една линия *яо* уáo 爻. ‘Йероглифът’ е с числова стойност 2, защото *дзъ* 字 означава още ‘раждам’ (майка и дете – 2), ‘лопатката’ е с числова стойност 3, защото архетипемата *ман* 曼 се свързва с небитието и връщането в нечетността на Великата граница. Възможните комбинациите са:

- 1 лопатка + 2 йероглифа ($3+2 \times 2=7$) – младо *ян* (непрекъснатата линия);
- 2 лопатки + 1 йероглиф ($2 \times 3+2=8$) – младо *ин* (прекъснатата линия);
- 3 лопатки ($3 \times 3=9$) – старо *ян* (непрекъснатата линия);
- 3 йероглифа ($3 \times 2=6$) – старо *ин* (прекъснатата линия).

В нашия случай всеки 3 еднакви по величина монети биха свършили идеална работа (напр. 3 по 1 стотинка или 3 левчета). Китайците ги хвърлят върху специално предназначен за целта разлат съд, но ние може да ги хвърляме върху масата, стареейки се да няма разлитане и падане на земята, защото това пак би сочило към енергийни аномалии, свързани с гадаенето. (Концентрацията и искреното отношение са по подразбиране и тук.)

Логично е да приемем ези (лицевата страна) за *ян* с числова стойност 3, а тура (опаката страна) за *ин* с числова стойност 2. Възможните комбинации са:

- 3 пъти ези, т.е. $3+3+3=9 \rightarrow$ „старо *ян*“ (непрекъснатата линия, която ще се трансформира в прекъсната)**
- 3 пъти тура, т.е. $2+2+2=6 \rightarrow$ „старо *ин*“ (прекъснатата линия, която ще се трансформира в непрекъснатата)**
- 2 пъти тура и 1 ези, т.е. $2+2+3=7 \rightarrow$ „младо *ян*“ (непрекъснатата линия)**
- 2 пъти ези и 1 тура, т.е. $3+3+2=8 \rightarrow$ „младо *ин*“ (прекъснатата линия)**

Върху лист хартия отдясно записваме числата и до тях начертаваме съответстващите прекъснати или непрекъснати линии. Ако присъстват числата 6 и 9, освен настоящата хексаграма до нея построяваме и трансформационна, сменяйки 6 в непрекъснатата линия, а 9 – в прекъснатата.

3.3. Да се оставим на случайността

Уличните китайски гадатели използват бамбукова чаша, в която са поставени 64 бамбукови дъсчици с вече надписаните наименования на хексаграмите. Със специфично поклащане на чашата нагоре-надолу гадателят кара дъсчиците отчетливо да почукват о дъното на чашата и да се разбъркват. В един момент сякаш напълно спонтанно една или две пръчици излитат въвн от чашата и падат на земята. Ако са две, първата докоснала земята е настоящата хексаграма. А ако това не може да се установи, по-близката до гадателя е настоящата, по-далечната е трансформационната.

На този принцип достатъчно е, намислили си въпрос, да отворим „Книга на промените“ на случайна страница и пак ще получим актуален отговор.

Таблица на съчетаването на триграмите в хексаграми

Горе Долу	Небе	Мълния	Водна яма	Планина	Земя	Вятър	Огън	Езеро
Небе	1	34	5	26	11	9	14	43
Мълния	25	51	3	27	24	42	21	17
Водна яма	6	40	29	4	7	59	64	47
Планина	33	62	39	52	15	53	56	31
Земя	12	16	8	23	2	20	35	45
Вятър	44	32	48	18	46	57	50	28
Огън	13	55	63	22	36	37	30	49
Езеро	10	54	60	41	19	61	38	58

4. СЪЗНАНИЕ, СЪДБА, ДОСТОЕН ЧОВЕК И СРЕДЕН ПЪТ

Ако трябва да сравним понятието ‘съзнание’ *син хѝн* 心 (органът сърце 心, който е центърът на нашето същество) с понятието ‘дух’; ‘духовна енергия’ *шѝн* 神, изобразяващ Великата граница и двете противоположни енергии, раждащи се от нея – *ин* и *ян* [абстракция, в зависимост от разнописа, покриваща явленията: завихряне на флуида ци в две противоположни посоки (☯, ☵), поляризация и протичане на електрически заряд (☳, ☲), отделяне на пространството ляво–дясно при наличие на граница (☶, ☴), усещане за граница, когато притиснем лява и дясна длан една в друга (☷) и архетипно съвпадаща с друга абстракция – ‘водата’ *шуйей* 水 [от Великата граница (1) повсеместно се ражда вода/енергия ци (частица–античастица/(2)], ще заключим, че макар ‘съзнанието’ *син* 心 да е ‘центърът’ *джун* zhōng 中 (中) и да набляга на недугалността, а ‘духът’ да включва двете противоположности (*anima* и *animus*), съдържайки Великата граница, и двете идеограми улавят началото на онтогенезиса $0 \rightarrow 1 \rightarrow 2 \rightarrow 3$ ($1+2$) $\rightarrow \infty$ и са също толкова трудно разграничими, колкото етапите на сътворението, при които всяко следващо разрастване включва връщането в нулата (безкрайността) и единицата (Великата граница).

Според древните китайци появата на енергия ци е равнозначна на появата на пространство и съзнание. „Шъмин“ дефинира съзнанието *син* 心 като ‘най-финото’ (*сиен*), „онова, което е способно да проникне навсякъде в тайнственото и микроскопичното“ 心, 纖也。所識纖微無不貫也。 В „Сюъндзъ“ откриваме разсъжденията: „Съзнанието е господарят на тялото, владетелят на духа. То издава заповедите и не изпълнява ничии заповеди. Самò се контролира, самò се подканва, самò решава какво да подмине, какво да задържи; самò действа, самò спира“ 心者, 形之君也, 而神明之主也, 出令而无所受令。自禁也, 自使也, 自奪也, 自取也; 自行也, 自止也 (*Xunzi*). В „Шаншу“ пише: „Съзнанието на човека е най-опасното нещо; съзнанието на Дао – най-финото. Само с най-висша степен на концентрация можеш да вървиш по средния път, без да залиташ нито в едната посока, нито в другата“ 人心惟危, 道心惟微; 惟精惟一, 允執厥中 (*Shangshu*). „Наблюдения върху образите“ коментира: „човешкото съзнание е опасно като река“ 心險如川 [разбиране, тръгващо от „Издялкване на дракон в сърцето на литературното произведение“, VI в.): „Съзнанието е като недостъпна планина, а да се запуши потокът на думите е като да заприщиш река. Чувствата на негодувание и гняв имат различни прояви, думите на шегата и подигравката са трудно различими“ 夫心險如山, 口壅若川, 怨怒之情不一, 欢谑之言无方 (*Wenxin diaolong*)], и още: „всички опасности се раждат в съзнанието на човека и ако то не е праведно, ще му се случат нещастия, защото на този, който не следва небесния промисъл, Небето праща злини. Достатъчно е съзнанието на човека

да е праведно, за да е в унисон с небесния промисъл“ 險皆生於心，人心不正則人禍生，天心不順則天災降，人心正而天心順 (Li Guangdi). Съзнанието е центърът, затова за изпълнения с опасности цикъл на хексаграма № 29 *Въртоп* в „Книга на промените“ се отсъжда: „Съзнанието може да постигне всичко“ 唯心亨 維心亨 – вътрешният свят винаги ни предоставя изход, убежище, светилище.

От актуалността на психологическите оценки в „Книга на промените“ разбираме, че нищо не се е променило в човешката душа за хиляди години. Разнообразието от емоции, пораждани от вихрите на *ин* и *ян* вътре в нас, тук са разбити на ясни елементи, съответстващи на 6-те линии и позиции, и обяснени като подчинени на квантовото движение на най-микроскопично ниво. Разбираме, че ревност, завист, привързаност, увлечение, страх, лошотия, милостивост, щедрост, изневяра, скромност, решителност, срам, ласкателство, мнителност, колебание, умопомрачение, тактичност, непогрешимост, чисто-сърдечие, мъдрост и далновидност, самосъхранение и самоунищожение, себеотрицание и самоизтъкване – всичко е бинарен код; че умереността е ключът към спокойното съществуване: „Богатството да не се разраства прекомерно, тогава беда няма“ 匪其彭无咎 (№ 14); че трябва да развиваме самоконтрол: „Ако не си наложиш ограничения, тежко ще въздишаш“ 不節若則嗟若 (№ 60); че трябва във всеки момент да сме предпазливи и бдителни: „Достойният през целия ден укрепва себе си, а вечер става бдителен; дори да има опасност, беда няма да го сполети“ 君子終日乾乾夕惕若厲无咎 (№ 1). Съветвани сме да поправяме грешките си веднага щом ги осъзнаем: „Не отиваш далеч и се връщаш“ 不遠而復 (№ 24); подсетени сме за силата на подсъзнателното: „Потискаш несъзнателните желания, преди да те обладаят. Като двама души, които вървят из двора гърбом и не се виждат“ 艮其背不獲其身行其庭不見其人 (№ 52); чрез аналогия със залеза на слънцето сме предупредени колко кратък е човешкият живот: „Огненото зарево на залязващото слънце: ако още не барабаниш по глинениите делви и не пееш, ще ти останат само риданията на старостта“ 日昃之離不鼓缶而歌則大耋之嗟 (№ 30).

Друг синоним на ‘съзнание’ е *джъ* 志 (𠄎) ‘воля’; ‘цел’; ‘стремеж’; ‘въжделение’; ‘състояние на ума’; ‘отдаденост’ и др. – идеосъбирателен йероглиф, съставен от архетипема *джъ* 之 ‘стъпало’/‘отивам’ + модул *син* 心 ‘съзнание’/‘сърце’ и изразяващ идеята „там, където сърцето те води“/„това, към което съзнанието ти се стреми“ 《說文》: “志，意也。从心，之聲。志者，心之所之也。” . В „Коментар към малките образи“ често се използва фразата *джъ син* 志行 „осъществяваш волята си“ или *джъ син джън* 志行正 „волята те води по верния път“/„имаш воля да вършиш добро“. В зависимост

на каква *ин-ян* решетка се натъкнат в пространство-времето, стремежите ни или се сбъдват, или се провалят. „Всяко от десетте хиляди неща в света се стреми да изживее правилно живота си (*синмин*) [букв. „същността, която им е повелено да бъдат“], да се слее с великохармонията и да постигне върховното добро“ 天地萬物，各正性命，保合太和，止于至善 (Li Guangdi).

Понятието съдба в китайския език има много варианти. Най-ранните са *лин* 令 () *reŋs ‘заповед’ 《說文》：“令，發號也。从亼、卩。” – идеограма, показваща „коленичил човек, над когото се е надвесила огромна уста“ и неговия когнат *мин* *mreŋs 命 () 《說文》：“命，使也。从口，从令。” с добавена втора уста долу, насочена нагоре (което или трябва да показва откликването (Слушам!) на коленичилият човек, или да разкрива човека като следващ едновременно заповедите на Небето и Земята). В „Книга на промените“ синтагмата *дзи мин* 即命 се тълкува: „следвам небесната воля“. *Мин* 命 ‘съдба’; ‘участ’; ‘живот’; ‘природни закони’ се доуточнява като *тиенмин* 天命 ‘небесна воля’/‘небесен мандат’ (т.е. волята на Небето колко дълго да просъществува една династия). Морфемата *мин* 命 участва и в двусричната дума *мин-юн* 命運 ‘(повеля на) съдба(та)’ (букв. „цикличното движение на небесната воля“). Нумерологичните термини за ‘съдба’ са *цишу* 氣數 (букв. ‘числата на енергията ци’), ‘големият план’ *дашу* 大數 (букв. „големите числа“) или ‘небесни числа’ *тиеншу* 天數, под което се разбира цикличното отиване и връщане, изкачването нагоре по спирала, пътят на еволюиране на десетте хиляди неща, взаимната трансформация на *ин* и *ян*, които карат числата на енергията ци да се движи ту нагоре, ту надолу, светът да се заражда и развива, а десетте хиляди неща да се възпроизвеждат и възникват (Li Guangdi). Съдбата е също толкова тясно свързана с центъра – онтологичната ос *джун* 中, – колкото и съзнанието.¹⁷ Всьщност *Джун Zhōng* 中 е краткото име на божеството на съдбата Съджун Sīzhōng 司中 (букв. „управлявам центъра“), намиращо се в Ограждението на Пурпурния дворец Тай-уейюен Tàiwēiyuán 太微垣 в центъра на Западния сектор на звездното небе.

¹⁷ Йероглифът *джун* 中 ‘център’/‘среда’ се среща 52 пъти в „Отсъждането“, напр. *шъ джун* 時中 „уцелвам момента“, *джунджъ* 中直 ‘уравновесен, пряк и искрен’, *джун син* 中心 ‘дълбоко в сърцето и душата’, *джундао* 中道 ‘среден път’, *джун уей биен* 中未變 „намиращото се в центъра е непроменливо“ и т.н. и 63 пъти в „Изложението за линиите“, напр. *дзай джун* 在中 „разположен съм в центъра“, *дзи джун* 積中 „концентрирам в средата“, *джун уей уан* 中未亡 „намиращото се в средата е неподвластно на гибел“, *уей чу джун* 未出中 „не напускам центъра“, *нън дзиу джун* 能久中 „съумявам неотклонно да се задържа в центъра“, *и джун* 以中 „придържам се към центъра“ и т.н.

Обществата са йерархически построени, защото в пространство-времето има заложена йерархичност, тръгваща от бинарния код (Небето и Земята възникват едновременно, но приемайки едното за първо, другото автоматично става второ). Общуването между хората не е изключение; колкото и да искаме да подхранваме утопията за „равенство“, хората се делят на висшестоящи – *ян*, и нисшестоящи – *ин*, а от гледна точка на морала и добродетелността: на достойни – *ян*, и недостойни – *ин*. В „Джун-юн“ („Състоянието на равновесие и хармония“ 《中庸》, глава от „Записки относно ритуалите“, разясняваща понятието „среден път“ *джун* 中), пише: „Достойният пребивава в спокойно очакване какво Небето ще му поднесе, докато недостойният тръгва по рисковани пътища, играейки си с късмета“ 君子居易以俟命，小人行險以僥倖, и още: „достойният действа според поста, който заема, без да възжелаваш нищо извън правомощията си“ 君子素其位而行，不願乎其外 (*Liji*). Според Джан Дзай Zhāng Zài 張載 (1020–1077) „Книга на промените“ е написана, за да съзаклятничи с достойния, не с недостойните“ 易爲君子謀，不爲小人謀 (Zhang Zai). Това е така, защото достойният се подготвя за предстоящото, самоанализира се, прави си самопреценка, ретроспекция, усъвършенства се морално, като по този начин съзнателно осъществява тороидалното движение ‘микро–макро’, неговото лично аз във всеки момент е светът, така постига „върховно благополучие“. Достойният следва четирите добродетели на средния път, описани в хексаграма № 11 *Велика хармония*: „Обгърни безбрежността; пресечи Жълтата река; не изоставяй дори най-далечните; разпусни сдруженията, тогава ще постигнеш преклонението пред средния път“ 包荒用馮河不遐遺朋亡得尚于中行 – „обгръщането на безбрежността“ е човеколюбие (*жън*), „пресичането на Жълтата река“ е дръзнovenието (*юн*), „неизоставянето дори на най-далечните“ е мъдростта (*джъ*), а „разпускането на сдруженията“ е справедливостта (*и*) (пак там).

Още от древността интелектуалците са имали два модуса на опериране: единият – когато са наети на служба и стават малко зъбчато колело в огромната бюрократична машина, другият – когато не са наети на служба и могат да се отдадат на безкрайно странстване извън пределите на този свят. Сян Аншъ описва разликата така: „Когато обгърнеш Дао и станеш отшелник, носиш груба конопена дреха, но в душата си таиш скъпоценен нефрит – изчистваш поковарата от себе си. Когато участваш в политиката и заемаш чиновнически пост, носиш церемониални одежди и шапка, а в ръцете си държиш нефрит [нефритена чиновническа плочица] – пречистваш поковарата на целия свят. Имаш предусещане към фините знаци на Небето и си бранител на морала и справедливостта“ 抱道退藏，可以被褐懷玉，治一身之蠱。爲政出仕，

可以袞冕執玉，治萬世之蠱。知幾存義 (Xiang Anshi). Освен сливането с Дао друго надйерархическо общуване в „Книга на промените“ е приятелството, напр. четвърта мъжка на № 40 *Отпускане*: „Приятелите идват и изпитваш онова несравнимо чистосърдечие“ *пън джъ съ фу* 朋至斯孚; четвърта мъжка на № 16 *Наслада*: „Без всякаква мнителност отвсякъде се събират приятели, както косите във фиба“ *у и пън хъ дзан* 勿疑朋盍簪; пета мъжка на № 39 *Премеждия*: „Непреодолими премеждия, на помощ идват приятели“ *да дзиен пън лай* 大蹇朋來, и т.н.

Гадаенето е начин да се справим със социалната и когнитивната несигурност или начин да контролираме околната среда (Cryer 1994). Гадаем само когато има проблем, когато балансът е нарушен. Тогава изпитваме необходимост да координираме плановите си с нещо по-голямо от нас, от което чувстваме, че сме зависими. Методът на „Промените“ достига до най-фините нива на битието: „многократно разместване, динамична промяна без задържане на едно място, цикличен поток на линии в шестте позиции; качване горе и слизване долу без установими закономерности; смяна на твърдото с мекото, без да може да се извлече общовалидно правило – всичко се движи, както измененията диктуват“ 屢遷，變動不居，周流六虛，上下无常，剛柔相易，不可爲典要，唯變所適 („Коментар към добавения текст“), а на въпроса познаваме ли е бъдещето дори с толкова точен метод, Кун Ин-да отговаря: „Явленията в света са безкрайни, човешките ситуации – неизброими. Ако уловим една ситуация, не можем да обхванем безкрайността на явленията. Ако се ограничим до едно явление, не можем да вникнем в неизброимите ситуации. Затова [в „Промените“] някои неща са казани директно, други само са намекнати, а текстът е с препратки и преплитания, не може да търсим отговора само в едно изречение, нито да постигнем смисъла, облягайки се само на аналогии“ 物有萬象，人有萬事，若執一事，不可包萬物之象；若限局一象，不可總萬有之事，故名有隱顯，辭有踳駁，不可一例求之，不可一類取之 (Kong Yingda).

Детските игри ни подготвят за живота, който преминава като игра, при която се движим ту в черна/четна, ту в бяла/нечетна позиция (имаме предпоставки ту за щастие, ту за нещастие). Следвайки вътрешния си устрем (може би точно както спонтанно родена фотема в идеоретинната ни светлина начертава своя път и изчезва), всеки от нас извървява житейския си път, осъществявайки себесността, която е. „Средният път“ Дао, създаван между двете противоположности *ин* и *ян* вътре в нас, трябва да води до по-нататъшна бифуркация (възпроизводство и битие), а не до прекъсване и небитие, т.е. „Книга на промените“ цели да ни помогне да оцелеем дори когато това изглежда невъз-

можно (вж. напр. № 29 *Въртоп*: „Във въртопа си, опасно е; търсиш спасение, задоволи се с малкото“), или, ако наистина е дошъл нашият час, гибелта ни да помогне на другите да оцелеят (т.е. да е саможертва в името на живота), напр. № 28 *Голямо надвишаване*: „Пресичаш твърде дълбока река, водата покрива темето ти; злочастие; това ще предотврати бедата да сполети други.“ Кун Ин-да също изтъква тази особеност на „Промените“: „Истините в [трактата] обхващат битието и небитието, но са изцяло посветени на битието. По всичко изглежда, че мъдрецът, създал „Промените“, е целял да даде наставления, които да са изконно битийни“ 《易》理備包有無，而《易》象唯在於有者，蓋聖人作《易》本以垂教，教之所備，本備於有 (пак там).

Текстът на „Промените“ е изключително древен. За да стане понятен, е облечен в коментари, подчинени на конфуцианското учение с прекомерната му нравоучителност и сексизъм. Ако успеем да се абстрахираме от това, ще усетим, че „Книга на промените“ ни учи как да следваме собствения път, как да бъдем себе си и как да оцеляваме в сложния свят около нас, т.е. как да не се отклоняваме от тъй почитания център *джун* 中.

5. НИЕ СМЕ ВЪПЛЪЩЕНИЕ НА ВЕЛИКАТА ГРАНИЦА, НА ИН И ЯН

Полярната звезда е неподвижната точка, около която се върти останалата част на звездното небе, затова тя е възприемана като ос на света (*axis mundi*). Всичко живо и неживо е носител на тази ос, наречена от философите Велика граница/предел *Тайджи* Tàijí 太極. Неоконфуцианецът Джу Си 朱熹 Zhū Xī (1130–1200) от дин. Южна Сун ясно изразява тази идея: „Във всеки човек има една Велика граница [ос], във всяко нещо има една Велика граница [ос]“ 人人有一太極，物物有一太極 (Chen, Zhu 1985). Вездесъщата ос не само минава през човешкото тяло и мозък, тя минава през всяко човешко мисловно творение. Можем да я прокараме като въображаема ос през всичко, но тази „въображаема“ ос всъщност ще бъде реалността на онтологичното „навсякъде и никъде“ на абсолютния център, което съвпада с даоисткото разбиране за пътя Дао (абсолютната празнота). В „Коментар към добавения текст“ пътят (Дао) се дефинира: „Едно *ин* и едно *ян*, нарича се Дао (Път)“ 一陰一陽之謂道, което също разкрива празнотата като извор на двете противоположности. Пораждайки ги, тя чертае път, който можем да визуализираме като геометрична линия (без значение дали е крива или права) и да я отъждествим с ‘копринената нишка’ 𠂇, с филаментите в турбулентен флуид 𠂇 и с ‘ембриона’/Аза 𠂇. Така разбираме, че тя е ‘нишката себесност’ – „обединителят“ на микро-то и макрото; самата енергия на съзнанието на субекта. Азът е линия (път) и всяка линия може да бъде разчетена като Аза. Втъкаването на Аза в повсеместната тъкан на пространство-времето спонтанно генерира „автопортрети“, вписващи се в една или друга архетипна матрица (Куцарова 2021). Чрез Аза всички координатни точки се превръщат в център, а минало, сегашно и бъдеще се подреждат в затворена верига, което позволява да се правят предсказания. Независимо дали е житейският ни път, движението ни от точка А до точка Б, планинска пътека, по която решаваме да тръгнем, река, която прекосяваме, птица, която проследяваме с поглед, траектория на метеор, космическа струна или филамент на вълничка, всичко е нишката себесност, която създава света вътре в нас и го проектира навън.

Ин и *ян*¹⁸ са проблясването и угасването. За тъмното (женското) първоначало се използва йероглифът *ин* 陰 *qrum [ĩəm] (𠂇, 𠂇, 𠂇) ‘тъмен’ (ако се

¹⁸ Понятията *ин* и *ян* най-рано се срещат в писмени източници от дин. Западна Джоу. В „Година втора от управлението на Джоу Йоу уан (Zhōu Yōu wáng 周幽王)“ [780 г.пр.н.е.], „Беседи на Джоу“, „Беседи на царствата“ Guóyǔ 《國語·周語》, е записано: „Когато *ян* е скрито и не може да излезе навън, когато *ин* е потиснато и не може да се издигне нагоре, тогава стават земетресения“ 陽伏而不能出，陰迫而不能蒸，於是地震 (Guoyu).

отнася за река, означава ‘юг’, ако се отнася до планина, означава ‘север’ 《說文》：“聞也。水之南，山之北也。从阜，含聲。”). Съдейки по идеограмата, изобразява се поглъщане – ‘поглъщам птицата/слънцето’, ‘поглъщам съдържанието на съда с вино’, но в протоформата си *ин* *qɿm [ĩəm] 含 (𠂔, 𠂔) по-скоро показва „човек, обгръщащ облак“ (нищо че в „Шуоуън“ се дава като вариант на *ин* 雲 ‘облаци закриват слънцето’ 雲覆日也。从雲，今聲或省). „Обгръщам облака“ трябва да означава „ставам на облак/дим“ → „превръщам се в дух“ → „изчезвам“. За светлото (мъжкото) първоначало *ян* се използва йероглифът *ян* *laŋ [lĩaŋ] 陽 (𠂔, 𠂔) ‘светъл’ 《說文》：“高明也。从阜，易聲。” с протоформа *ян* *laŋ [lĩaŋ] 易 (𠂔, 𠂔, 𠂔) ‘отварям’; ‘нося се (във въздуха)’; ‘раста’; ‘с голяма сила’ 《說文》：“易，開也。一曰飛揚，一曰長也，一曰彊者眾兒。”), но съдейки по идеограмата, изобразено е „слънце, светещо над облаците“ или „слънцето се показва след дъжд“. Към протоформите *ин* 含 и *ян* 易 впоследствие е добавен модул *фу* *buʔ [bĩəu] 阜/阜 ‘стълбище’/‘стъпала’, за да се наблегне на идеята за постепенно изкачване (нарастване) и спускане (намаляване). Двуполюсната двойка *ин* и *ян* са взаимното сътворение и разрушение. *Ин* е поглъщането/изчезването на светлината, *ян* е появата/излъчването на светлината: нескончаемият цикъл на среща на материята с антиматерията. Древните китайци наричат този процес още *шън* 神 [ʃĩen] ‘духовно’; ‘скрито’; ‘нуминозно’ и *мин* 明 [mĩaŋ] ‘явно’; ‘видимо’; ‘луминозно’. В „Коментар към добавения текст“ се пояснява: „*Небето* е *ян* [светлото/активното]; *Земята* е *ин* [тъмното/пасивното]. *Ин* и *ян* единяват потенциите си, мекото и твърдото им придава телесност, vyplъщавайки така явленията в света, за да може посредством тях да вникнем в нуминозното и луминозното.“

Древните китайци са познавали квантовия свят (най-малкото/най-финото/нематериалното *dzi jĩ* 幾) и са гледали на него като на двигател на вселената. Големите неща се определят от малките. Малкото (*ин*) се връща обратно в голямото (*ян*). В „Книга на промените“ женското число на промяната е 6, мъжкото – 9. 6 и 9 образуват символа на промяната 69/☯. Всъщност *ин-ян* не е символ, а е наблюдение на квантовото вплитане на два фотона в реално време (вж. фиг. 2) (Lea 2023).

Фигура 2

Вълновата функция на два квантово
вплетени фотона в реално време (Lea 2023)

Така *ин* и *ян* са една двойка ‘фотон–антифотон’, но не наблюдавани в лабораторни условия, а частици от идеоретинната ни светлина, които можем да видим с просто око; достатъчно е да се вгледаме какво се случва вътре в нас в собствените ни очи (неизброимите завихрящи се *ин-ян*чета на идеоретинната светлина най-лесно се виждат на едноцветен фон при леко отместване на фокуса, напр. на снежен фон и т.н.). Те са описвани като попови лъжички, огънчета, осцилиращи светлинки, пулверизирани светли точки, златни рибки, роящи се мушички и пр. (Cytowic 2002). Древните китайци претворяват този вътрешен образ в разнообразни орнаменти, вариации на една тема – спирали, торове, вортекси и т.н. (Куцарова 2021). При тренирано наблюдение се улавя, че проблясващите „деветки“ с хаотична насоченост са сдвоени с шестистици, които са изчезването на деветките (вж. фиг. 3).

Фигура 3

Опит за изобразяване на идеоретинната светлина

Импликациите тук са, че всички образи, които виждаме вън от нас, са изконно заложени вътре в нас, в структурата на съзнанието и душата, изградени от най-малките информационни единици – „фотемите“¹⁹ в биополето ни и идеоретинната ни светлина – и обработени от мрежата неврони на мозъка. Образите, които тези „фотемите“ пораждат в нас, нямат изчерпване, нито повтаряемост (но се поддържат от архетипността) – те са нашето геометрично и картинно мислене, поглъщат ни в света на (съно)виденията, дават ни неизчерпаем материал за творчество, връщат ни назад към стари събития и едновременно с това проектират бъдещето, те са безвременни и се докосват до трансцендентно знание отвъд интелекта. Дори при съзнателен контрол комбинаториката на „фотемите“ се случва от само себе си, като формоконстанти, към които клонят са най-често от типа на: дъги, спектри, прожектори, изгреви, слънчеви корони, звездни спектри, лъчеизпускания, мрежовидни шарки, аврори, бенгалски огньове, фонтани, изпарения, мехури, водни дипли, изригващи вулкани, потоци от лава, тунели, искри, точки, петна, линии, иви-

¹⁹ „Фотемите“ (Куцарова 2021) са най-малките заредени с информация единици от мрежата светлина на съзнанието, преодоляващи дуалността битие–небитие.

ци, зигзази, меандри, конуси, свръхсложни геометрични фигури, пръснати конфети, решетки, спирали, восьчни пити, дърворезби, филиграни, паяжини, сцинтилации, вибриращи струни, координатни мрежи, шахматни полета и т.н. (Dann 1998, Mavromatis 1987). Самият образ може да бъде структуриран калейдоскопски или да е раздробен на множество зрителни единици (като при фасетните очи на мухите), може да нарушава познатите ни геометрични представи и т.н.

Гадаенето се случва чрез докосване до „размитостта“ на квантовия свят и е вид съзнателна намеса на субекта в принципа на вероятността. За да видим нещо в енергийните полета на външния свят, трябва да има резонанс с вътрешния свят, иначе няма да бъде уловен „образ“. Субективността е естеството на гадаенето: както истинският лечител само ни свързва с вътрешните ни способности за самолечение, така гадателят само ни помага да видим собственото бъдеще – хоризонта на събитията, придвижван от безкрайната невидима поредица бифуркиращи *ин* и *ян*. В „Коментар към добавения текст“ ключовата важност на субекта се изтъква така:

Ако, пребивавайки в дома си, достойният изкаже думата си и тази дума е добра, той ще получи отклик отвъд хиляди ли, какво да говорим за отклика наблизо? Ако, пребивавайки в дома си, изказаната от него дума не е добра, отвъд хиляди ли хората ще ѝ се противопоставят, какво да говорим за реакцията наблизо? Думите произтичат от съществуването на човека, а ефектът им се разпространява върху всичко наоколо; действията засягат близкото, но влиянието им се простира надалеч. За възвишения човек думите и действията са като пантата на вратата и спусъка на лъка, задвижването на пантата или пускането на стрелата определя дали човекът ще се прослави или ще се опозори. Чрез думите и действията си възвишеният човек задвижва Небето и Земята, може ли тогава да не е бдителен какво говори?